

**СУЧАСНІ СПОСОБИ ПОПОВНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ
Й ТЕРМІНОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(на прикладі терміносистеми міжнародного права)**

Стаття присвячена актуальним проблемам сучасного українського термінознавства. Розглядаються, зокрема, способи та джерела поповнення термінологічного запасу української мови. На прикладі лексики міжнародного права досліджено принципи термінотворення (семантичний, морфологічний, аналітичний), виокремлено актуальні та продуктивні. Особливу увагу приділяється ефективному, але ще не достатньо дослідженому способу термінотворення – калькуванню. Аналізується також вплив російської мови на сучасні процеси термінотворення в українській мові.

Ключові слова: *термінологія, терміносистема, термінотворення, калькування, термінологізація.*

Разбегина Н.В. Современные способы пополнения терминологии и терминообразовательные процессы в украинском языке (на примере терминосистемы международного права). *Статья посвящена актуальным проблемам современного украинского терминоведения. Рассматриваются, в частности, способы и источники пополнения терминологического запаса украинского языка. На примере лексики международного права исследуются принципы терминообразования (семантический, морфологический, аналитический), выделяются актуальные и продуктивные. Особое внимание уделяется такому эффективному, но недостаточно изученному способу создания терминов, как калька. Анализируется также влияние русского языка на современные процессы терминообразования в украинском языке.*

Ключевые слова: *терминология, терминосистема, терминообразование, калька, терминологизация.*

Razbiegina N.V. Modern Methods of Refilling Terminology and Terms of Creating Processes in the Ukrainian Language (Terminological International Law as Example). *Different aspects of language development attract the attention of scientists, but one of the most important is the formation of the modern terminology of various branches of science, culture and technology. The aim of our work is to identify the main trends of modern terminology and identify the most productive of them to form a system of terms of international law in Ukraine. The article is devoted to the actual problems of modern Ukrainian terminology. Ways to enlarge and source the content of terminology Ukrainian language are considered in particular. On the basis of lexis of international law principles of terms formation (semantical, morphological, analytical) are studied, relevant and productive ones are highlighted. Special attention is paid to the efficient, but not examined enough way of terms creation – literal translation. We also analyze the impact of the Russian language on the contemporary processes of terms formation in Ukrainian language. The recruiting process terminology of international law Ukrainian language, so it can be argued that it consists of many factors, subject to the laws of the Ukrainian language and reflects the general trends in the creation of terminological various fields of science and technology.*

Keyword: *terminology, terminological system, terms formation, calquing, terminologization.*

Сучасна українська мова й, зокрема, її передова частина – термінологія – перебувають зараз в активному відроджувальному й творчому процесі. Увагу вчених привертають різні аспекти розвитку мови, але один із найважливіших – формування сучасних термінологій різних галузей науки,

культури, техніки. За останні десятиріччя досліджено терміносистеми багатьох галузей науки й культури (О.Ф. Кучеренко «Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми»; Ю.Й. Риси́ч «Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові»; О.В. Чуєшкова «Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)»; Г.А. Сергєєва «Англомовні запозичення в українській правничій термінології»; І.В. Волкова «Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.»; Т.В. Лепеха «Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології»; Д.П. Шапран «Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика» та ін.), виконана значна робота щодо вирішення загальних термінознавчих питань.

Життя суверенної держави неможливе без іноземних контактів, тому міжнародне право стає особливо важливою галуззю для України. Геополітичні умови історичного розвитку нашої країни не надали сприятливих умов для повноцінного розвитку цієї галузі права, тому в останні два десятиліття відбувається активне утворення міжнародно-правової лексики. На сьогодні термінологія міжнародного права недостатньо висвітлена в наукових працях, що й зумовлює актуальність поданої статті.

Метою роботи є виявлення основних тенденцій сучасного термінотворення й виявлення найпродуктивніших із них для формування системи термінів сучасного міжнародного права України.

Способи поповнення лексичного запасу термінології передбачають використання власних мовних ресурсів або залучення запасів інших мов. Таким чином, термінологію міжнародного права щодо походження можна поділити на питому й запозичену. Під час запозичення термінів відбуваються швидше процеси різного рівня засвоєння, ніж активного формотворення, тому ми зосереджуємо увагу на термінотворчому потенціалі питомої лексики.

Серед сучасних способів творення, які використовують власні мовні ресурси, можна виділити такі: термінологізація загальноповсякденної лексики, транстермінологізація, морфологічний спосіб творення, аналітичний спосіб, калькування (спосіб перекладеної термінології).

Як зауважує Л. Шишканова, найбільш виразно зв'язок загальнолітературної мови з термінологією простежується в термінологіях суспільно-політичних наук, оскільки найактивніше термінологізується лексика саме цієї сфері знання. Юриспруденція, як відомо, є однією із суспільно-політичних наук [4: 55]. У межах правової науки можна виділити галузі більш вузької спеціалізації, які тривалий час були майже невідомі пересічному громадянину. Однією із таких галузей досить довго залишалося міжнародне право, але завдяки політичним змінам останніх десятиріч межі цієї галузі розширилися настільки, що практично кожна людина в певний спосіб потрапляє в коло питань міжнародного права. Така ситуація стрімко збільшує кількість термінів цієї галузі. Значна частина слів загальноповсякденної лексики може набувати ознак терміна. Як тільки лексеми починають вказувати на

такі елементи позамовного знання, які сформовані в окремій (професійній) групі, відбувається процес переходу цих лексем у терміни. Остаточним для терміна є поняття спеціалізованого типу діяльності. Наприклад, загальноживані слова *авторитет*, *безпека*, *взаємність*, *визнання*, *відокремлення*, *взаємовигідний*, *візит*, *взаємодопомога*, *лист*, *толерантність* у міжнародно-правовому контексті набувають спеціального значення й співвідносяться з конкретними поняттями міжнародного права, як от: *Створення в Україні стабільного виборчого права підвищить авторитет України на міжнародній арені та зробить поступ України до Європи більш вивезеним* [3: 1]. У контексті міжнародного права загальноживане слово «авторитет» термінологізується й означає відповідний статус країни.

Поряд із загальноживаними словами можуть термінологізуватися метафоричні перенесення, якщо вони потрапляють до спеціального контексту та поєднуються з іншими термінами: *9 листопада у м. Парижі, у штаб-квартирі ЮНЕСКО відбулася церемонія підписання Угоди між Урядом України та ЮНЕСКО про надання Міжнародному дитячому центру «Артек» статусу «під егідою ЮНЕСКО».*

Транстермінологізація – продуктивний спосіб поповнення терміносистем, який є відображенням сучасних тенденцій розвитку науки, зокрема процесів інтеграції та диференціації, останній із яких переважає. Ці процеси актуальні й для правничої системи, що регулює різноманітні види суспільно-економічної та політичної діяльності, які, у свою чергу, є об'єктами дослідження інших наук (медицини, освіти, економіки, політології та ін.). Право пронизує всі шари суспільних відносин, тож мова законодавства має відносно невеликий ступінь спеціалізації. Процес диференціації простежується в кількох напрямках: знання однієї галузі використовуються в іншій, на зіткненні різних наук з'являється нова (юриспруденція й лінгвістика «породили» юрислінгвістику), виникають нові дисципліни, розвиток яких ґрунтується на предметі вивчення інших. Наприклад, різноманітні галузі міжнародного права спираються на знання економіки, екології, інформатики, політології тощо. Усе це відповідно знаходить своє відбиття і в термінології, що стає причиною появи транстермінологізованих одиниць. Отже, існування транстермінів пояснюється як лінгвістичними факторами (необхідністю позначення безмежної кількості предметів та явищ навколишньої дійсності за допомогою відносно обмеженої кількості домінантів), так і згаданими вище об'єктивними процесами, що відбуваються в процесі сучасного пізнання. Оскільки терміни, що перейшли в правознавство з різних галузей наукової й практичної діяльності людини, не тільки набувають у юридичній терміносистемі правової характеристики, але й беруть участь в утворенні власне правових термінів, утворюючи терміносполучення, це дає підставу відносити транстермінологізовані одиниці до юридичних термінів.

У зв'язку із цим усі терміни, що утворюють юридичну термінологію міжнародного права, можна поділити на три групи: перша група – це правові терміни, що здавна існували в юриспруденції (*закон*, *злочин*, *правовідносини*, *юридичний*, *санкція*, *конфіскація*, *позов*), друга група – правові терміни,

які з'явилися в результаті транстермінологізації з інших галузей людської діяльності (*збройний заколот, наркотики, податок, космонавт*), третя група – «змішані» правові терміни, тобто терміни, що виникли в результаті поєднання власне правового терміноелемента з транстермінологізованим терміноелементом (*грошово-кредитні санкції, правовий нігілізм, незаконне використання товарного знака*).

Для утворення термінів **морфологічним** способом використовуються ті ж моделі, що і для загальноживаних слів: префіксальний; суфіксальний; суфіксально-префіксальний; основоскладання; аббревіація.

Українська мова активно використовує афіксальне словотворення за допомогою префіксів і суфіксів як власних, так і запозичених. Комбінації сполучування морфем різноманітні: українські афікси можуть приєднуватися і до іншомовних основ чи терміноелементів, і до українських; активно використовуються також іншомовні афікси, що додаються до українських або іншомовних основ. Ми визначаємо терміни, утворені за допомогою українських префіксів *без-, не-, пере-*: *безгромадянство; неконвертований, нелегальний; передислокація, перемир'я, перепродаж, перереєстрація*.

Суфіксальний спосіб творення характеризується різноманітністю як питомих елементів: *-ість-, -нн-, -н-, -ичн-, -ник-, -ець-, -ськ-, -ар-, -ств-* тощо; так і запозичених: *-ацій-, -изм-/ізм-, -ик-, -ер-*. Наприклад: *автономність, автентичність, інтернаціональність, анклавний, націоналістичний, колонізаторський, емісар, громадянство, анексіяція, глобалізація, екстремізм, інтернаціоналізм, антагоністика, експортер*. Продуктивність і варіативність суфіксального способу творення можна ілюструвати також добіркою похідних термінів: анексія *анексійний, анексований, анексування, анексіяція, анексіонізм, анексіоніст, анексіоністський*; асиміляція *асимілювання, асимілюваний, асимілювальний, асимілятивний, асиміляторський*.

Значна кількість термінів утворюється комбінованим суфіксально-префіксальним способом: *безвізовий, безгромадянство, безмитний, екстериторіальність, закордонний, прикордонник, недеklarування* тощо.

Продуктивними для творення термінів є **основоскладання й словоскладання**: *зовнішньоторговельний, боєздатність, боєспроможність, всесвітній, військово-політичний, держава-емітент, державоподібний, країна-агресор, держави-учасниці, нота-відповідь* тощо.

Невід'ємною частиною терміносистеми міжнародного права є номенклатурні найменування, значна частина яких утворена способом аббревіації: *АБСКОР* (*Асоційовані банки Європейської корпорації*), *АНЗЮС* (*ANZUS – за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United States*), *МАГАТЕ* (*міжнародна агенція з атомної енергії*), *МОП* (*Міжнародна організація праці*), *ОБСЕ* (*Організація з безпеки і співробітництва в Європі*).

Серед різних способів поповнення термінології помітно виділяється **аналітичний**, який почав активно розвиватися в кінці XIX століття і на сьогодні є одним із найпродуктивніших. Використання аналітичної деривації зумовлене потребою конкретизації, уточнення понять, позначення понять, що перебувають на різних ієрархічних рівнях.

У сучасних розвинутих терміносистемах переважають терміни, які складаються з двох чи більшої кількості компонентів. Стрімкий розвиток різних галузей юриспруденції, потреба конкретизації наявних і нових понять зумовлюють появу складених термінів. Одночасно відбувається активний процес дослідження цього способу, що веде до появи різних концепцій щодо аналітичного творення термінів та визначення терміна, що складається з кількох компонентів. На сучасному етапі однією з найбільш актуальних проблем у термінознавстві є проблема структури й меж терміна. Уживання багатокомпонентних складних конструкцій як термінів надає їм більшої смислової точності для вираження одразу кількох відмінних якостей предметів.

Термінологічне словосполучення дає широку можливість різного комбінування термінів, а це сприяє їх швидкому утворенню. У той же час вимога стилості передбачає створення одно- / двослівних термінів, а вимога точності передбачає й появу багатокомпонентних термінів. Щоб уникнути цього протиріччя, Б. Головін пропонує визначати межі термінів, виходячи з мовних фактів, а не на підставі штучних методів і правил. Таким чином, виникає актуальна проблема визначення меж реальних термінів у реальних текстах на підставі вивчення справжнього функціонування конкретної термінології [1: 96].

У дослідженій терміносистемі міжнародного права ми визначили терміни, що складаються від двох до шести компонентів: *акт агресії, акредитивна грамота, визнання держави, відповідальність держави, гарантія безпеки, генотип нації, декларація імпортна, ескалация конфлікту, загроза війни; акт доброї волі, акт збройної агресії, анексія чужих територій, анклавів відкритого моря, адвалорний митний тариф, адміністративні союзи міжнародні, асимільована етнічна група, декларація про походження товару, закони і правила війни, засіб ведення війни, Кабінет міністрів України, право держав на самооборону; внутрішнє право міжнародних організацій, всесвітня організація інтелектуальної власності, державна територія спільного користування, Державний митний комітет Україн, джерела міжнародного приватного права, категорія міжнародного приватного права; Міжнародний комерційний арбітражний суд України, юрисдикція над іноземними суднами в територіальних водах, міжнародна охорона людського життя на морі, морське буксирування суден та інших плавучих засобів.*

Принцип **перекладеної термінології (калькування)** використовується частіше в тих випадках, коли нова галузь виникає і починає розвиватися в якій-небудь країні, а потім її предмет, теорія, терміни запозичуються іншими країнами. Для України, яка тривалий час не була суверенною державою, тобто не мала змоги на всіх рівнях брати участь у міжнародних відносинах, такий принцип є актуальним і продуктивним. В. Дерibas стверджує, що калькування — це відтворення семантики і структури засобами рідної мови. Починається калькування з аналізу, тобто розщеплення слова на складові елементи, але паралельно із цим відразу ж відбувається й синтез дериваційно-мотивувальних одиниць у новій єдності, у новій мовній тканині. Синтез

нерозривно пов'язаний з аналізом. Своєрідне розшифрування слова та його відтворення як діалектичної єдності аналізу й синтезу – два протилежних, але невіддільних моменти процесу калькування [2: 2]. Калькування використовується в процесі запозичення термінів, наприклад, із російської системи міжнародного права. Слід зауважити, що відбувається перенесення як однослівних термінів, так і полікомпонентних, у яких зберігається морфологічна структура: *безгражданство* – *безгромадянство*, «*Большая семерка*» – «*Велика сімка*», *исключительная экономическая зона* – *виключна економічна зона*, *двусторонний международный договор* – *двосторонній міжнародний договір*, *декларативная теория признания* – *декларативна теорія визнання*. Такі терміни зручні й зрозумілі широкому колу користувачів, оскільки для їх творення використовуються власні мовні ресурси.

Отже, розглянувши процес поповнення термінології міжнародного права української мови, можна стверджувати, що він складається з багатьох чинників, підпорядковується законам української мови й відбиває загальні тенденції щодо творення терміносистем різних галузей науки й техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М., 1987. 2. Дерибас В. Типы языковых значений: Семантика производных слов / В. Дерибас. – М., 1981. 3. **Міністерство** юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/news/14999>. 4. Шишканова Л. Специфика внутрисистемных межотраслевых единиц в немецкой юридической терминологии: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. Шишканова. – Саратов, 2006.

Разбегіна Наталія Володимирівна – асистент кафедри культурології, викладач української мови, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

E-mail: Razbegina@yandex.ru
<http://orcid.org/0000-0002-8995-0875>

Razbiegina Nataliya Volodymyrivna – Assistant of the Department of Studies on Culture, teacher at the Department of the Ukrainian Language, Yaroslav the Wise National Law University, Ukraine, Kharkiv, Pushkinska Str., 77.